JOURNAL OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH
Volume 5, Issue 1, November 2026 Online ISSN: 3030-3508
https://spaceknowladge.com

“YARIM QADAM”: 2016-YILDAN KEYINGI MARKAZIY OSIYO. MINTAQA HALI TÖLIQ SUBYEKT EMAS, LEKIN ENDI ŞUNÇAKI MAYDON HAM EMAS.

Mirzaakbarov Bahrom To‘ramirzaevich
O‘R HXvaMU Toshkent harbiy okrug fakulteti
Maxsus tayorgarlik kafedrasi katta o‘qituvchisi

ИНФОРМАЦИЯ О СТАТЬЕ

ИСТОРИЯ СТАТЬИ:
Received:18.11.2026
Revised: 19.11.2026
Accepted:20.11.2026

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:
Markaziy Osiyo, neorealizm, mintaqaviy xavfsizlik kompleksi, konstruktivizm, rejim xavfsizligi, yarim-subyektlik, buyuk öyin, mintaqaviy hamkorlik..

АННОТАЦИЯ:

Maqolada Markaziy Osiyo mintaqasi tuşunçasi neorealizm, liberal institutsionalizm, konstruktivizm va tanqidiy yondaşuvlar nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Muallif neorealizm mintaqani tuzilmaning hosilasi sifatida körişini, bu qaraş 1991-2015-yillar voqealarini yaxşi izohlaşini, ammo 2016-yildan keyingi özgarişlarni töliq tuşuntira olmasligini körsatadi. Şu sababli muallif Markaziy Osiyo mintaqasini uç bosqiçli sxema orqali tahlil qiladi va uni “yarim-subyektlik” deb ataydi: mintaqa töliq subyekt emas, lekin endi şunçaki taşqi kuçlar maydoni ham emas.

Bir narsa meni ançadan beri öylantirib keladi. 1993-yil boşida Toşkentda uçraşgan davlat rahbarlari "Markaziy Osiyo" atamasiga Qozoğistonni ham kiritişga kelişgan. Sovet davrida esa "Örta Osiyo va Qozoğiston" deyilardi, ya’ni Qozoğiston alohida turardi. Demak, biz bugun tabiiy va azaliy deb biladigan mintaqa çegarasi bir uçraşuvda, bir neça kişining qaroriga köra kengaygan. Agar mintaqaning özi qisman siyosiy qaror mahsuli bölsa, "Markaziy Osiyo" nimaning nomi? Haqiqiy ijtimoiy-siyosiy voqelikmi yoki xarita ustiga qulaylik uçun tortilgan çiziqmi? Bu savol akademik öyin emas. Mintaqa mavjud bölsa, uning öz manfaatlari, öz ovozi bölişi mumkin va u xalqaro munosabatlarda harakat qiluvçi bölişi ham mumkin. Mavjud bölmasa, Markaziy Osiyo şunçaki katta öyinçilar öynaydigan maydon bölib qoladi. Xalqaro munosabatlar nazariyalari bu savolga turliça javob beradi. Eng qiziq va eng qarama-qarşi javobni neorealizm beradi, deb öylayman. Bu oqim köpinça sovuq va hatto şafqatsiz deb tanqid qilinadi, ammo Markaziy Osiyo tarixiga qarasangiz, uning mantiqi hayratlanarli darajada tez-tez özini oqlaydi. Şu maqola doirasida men uç iş qilmoqçiman. Birinçidan, neorealizmning asosiy farazlari mintaqa tuşunçasiga qanday munosabatda ekanini körsataman. Ikkinçidan, şu nazariya Markaziy Osiyoni xalqaro munosabatlarning subyekti deb hisoblaydimi yoki obyekti deb, buni liberal

institutsionalizm, konstruktivizm va tanqidiy yondaşuvlar bilan soliştiraman. Uçinçidan, öz fikrimni aytaman. Men neorealizm Markaziy Osiyoning taşqi xulq-atvorini ança yaxşi tuşuntirsa-da, 2016-yildan keyingi özgarişlarni töliq tuşuntira olmaydi, deb hisoblayman. Bu özgarişlarni "yarim-subyektlik" deb ataş mumkin. Bu atamani özim taklif qilyapman, ma'nosini quyida oçaman. Şuni ham aytib ötay: nazariyalarni soliştiriş ularni töğri va notöğriga ajratiş degani emas. Har bir nazariya öziga xos közoynak. Muhimi, közoynak qaysi narsani yaxşi körsatib, qaysi birini xiralaştirişini biliş.

Avvalo, neorealizm nima ekanini qisqaça eslab ötaylik. Kenneth Waltz 1979-yilgi "Theory of International Politics" kitobida klassik realizmdan bir muhim narsada ajralib çiqdi. U davlatlarning xulq-atvorini inson tabiati yoki rahbarlarning xarakteri bilan emas, xalqaro tizimning tuzilmasi bilan tuşuntirdi. Tuzilma uç narsadan iborat. Birinçisi tartibga soliş prinsipi, ya'ni xalqaro tizimda markaziy hokimiyat yöq, bu anarxiya. Ikkinçisi birliklarning vazifasi, ya'ni davlatlar bir xil vazifani bajaradi, omon qolişga intiladi. Uçinçisi imkoniyatlar taqsimoti, ya'ni kim qançalik kuçli. Bu yerda mintaqa uçun juda noqulay narsa bor. Waltz nazariyasida tahlil darajalari aniq: davlat va tizim. Mintaqa alohida daraja emas. U tizimning bir bölagi xolos, uning öz mantiği yöq. Bu ğoya Markaziy Osiyoga qöllanganda nimani anglatişini öylab köring. Qozoğiston, Özbekiston, Qirğiziston, Tojikiston va Turkmaniston beş alohida birlik, ularning umumiy mintaqaviy manfaati nazariya nuqtai nazaridan ortiqça tuşunça. Manfaatlar bor, ammo ular davlatlarniki. Agar manfaatlar ustma-ust tuşsa, bu mintaqaviy öziga xoslik emas, tasodif yoki umumiy tahdidning natijasi. Neorealizmning içida ham bir xillik yöq. Defensiv realizm davlatlar xavfsizlikni saqlaşga intiladi va ortiqça kuçayişdan qoçadi, deydi. Stephen Walt 1985-yilda tahdid muvozanati ğoyasini kiritib, davlatlar eng kuçli davlatga emas, eng xavfli deb qabul qilgan davlatga qarşi birlaşişini aytdi. Ofensiv realizm esa, uning vakili John Mearşeimer 2001-yilda yozganidek, buyuk kuçlar xavfsizlikni faqat eng köp kuçga ega böliş orqali kafolatlay oladi, deb hisoblaydi va ularni mintaqaviy gegemon bölişga intiladi deb biladi. Bu farq Markaziy Osiyo uçun muhim. Rossiyaning "yaqin xorij" siyosatini ofensiv mantiq bilan, kiçikroq davlatlarning ehtiyotkor harakatlarini defensiv mantiq bilan tuşuntiriş mumkin.

Bundan taşqari, kiçik va zaif davlatlar nazariyada öz örniga ega. Ular yoki muvozanat yaratadi, yoki kuçliga ergaşadi. Nazariya bu ikki yöldan boşqasini deyarli körmaydi. Şu sababli neorealizm Markaziy Osiyoga qarab "mintaqa nima" deb emas, "bu yerda kuç qanday taqsimlangan" deb söraydi. Bu savolning özi javobning yarmini oldindan belgilab qöyadi. Bu örinda dastlabki fikrimni aytib qöyaman. Neorealizmni "mintaqani inkor qiladi" deb oddiygina qoralaş mumkin, lekin bu soddalaştiriş bölardi. Töğriroği, neorealizm mintaqani mustaqil subyekt sifatida emas, tuzilmaning hosilasi sifatida tuşunadi. Mintaqa mavjud böladi, ammo faqat tuzilma unga ruxsat bergan darajada. Keyinroq köramizki, bu farq kiçik emas. Markaziy Osiyoga neorealistik köz bilan qaralganda, uning tarixi deyarli şu nazariya uçun yozilgandek tuyuladi. XIX asrda Rossiya va Britaniya imperiyalari örtasidagi

raqobat "Katta öyin" deb ataldi. Bu atamani Britaniya zobiti Arthur Conolly işlatgan, keyin Kipling orqali maşhur bölgan. 1904-yilda Halford Mackinder "Tarixning geografik öqi" maqolasida Evrosiyoning içki qismini jahon hokimiyatining kaliti deb ta'rifladi. Bu geosiyosat, ya'ni neorealizmning geografik qarindoşi. Mintaqa unda faol öyinçi emas, kuçlar töqnaşadigan qulay joy.

1991-yildan keyin voqealar şu sxemaga ajablanarli darajada mos tuşdi. Sovet Ittifoqi tarqalgaç, Markaziy Osiyoda keskin kuç vakuumi paydo böldi. Neorealizm bunday vaziyatda nima bölişini oldindan aytadi: vakuum töldiriladi. 1990-yillarda Rossiya, Turkiya, Eron, Pokiston va Xitoy turli darajada kirib kela boşladi. 1992-yildagi Toşkent şartnomasi keyinçalik KXŞTga aylandi. 1996-yildagi Şanxay beşligi 2001-yilda Şanxay hamkorlik taşkilotiga aylanganda Özbekiston ham unga qöşildi. 2001-yil 11-sentabrdan keyin manzara yana özgardi. AQŞ Afğonistondagi operatsiya uçun mintaqada bazalar oçdi, ya'ni Özbekistondagi Qarşi-Xonobod va Qirğizistondagi Manas. Neorealist uçun bu juda tuşunarli. Tuzilmaviy şaroit özgargan, yangi tahdid va yangi kuç paydo bölgan, şuning uçun davlatlar möljalini özgartirgan. 2005-yildagi Andijon voqealaridan keyin Özbekiston AQŞ bazasini yopdi va Moskva bilan Pekin tomonga oğdi. Manas tranzit markazi 2014-yilda yopildi. Alexander Cooley bu jarayonni batafsil yozib, katta davlatlarning öyini mahalliy elitalarning öz qoidalari bilan çeklanişini körsatgan. Yana bir misol. Özbekiston 1999-yilda GUAMga, keyinçalik GUUAMga qöşilgan, bu Rossiya ta'siriga qarşi muvozanat urinişi edi. 2002-yilda iştirokini töxtatib, 2005-yilda taşkilotdan rasman çiqdi. KXŞTdan ham 1999-yilda çiqib, 2006-yilda qaytgan, 2012-yilda yana tark etgan. Taşqaridan qaraganda bu qaror qila olmaslikka öxşaydi. Neorealizm esa buni boşqaça öqiydi: bu kiçik davlatning manevri, kuçlar muvozanati özgarganda öz pozitsiyasini yangilaşi. Endi mintaqa subyekti masalasiga qaytaylik. Yuqoridagi voqealarning hammasida Markaziy Osiyo kollektiv harakat qiluvçi sifatida deyarli körinmaydi. Har bir davlat öziça öylagan, öziça muzokara qilgan. 1994-yilda tuzilgan Markaziy Osiyo ittifoqi va keyingi hamkorlik taşkiloti amalda 2005-yilda Evroosiyo iqtisodiy hamjamiyatiga qöşilib ketdi. Neorealizm bu natijadan hayron bölmaydi. Taşkilot, agar kuçli davlat uni öz manfaati uçun kerakli deb topmasa yoki uni muvozanatga solmasa, uzoq yaşamaydi. Lekin şu yerda töxtab, özimga e'tiroz bildirmoqçiman. Bu tuşuntiriş qulay, ammo işonarlimi? Neorealist uçun har bir muvaffaqiyatsizlik nazariyani tasdiqlaydi, har bir muvaffaqiyatli hamkorlik esa tuzilma ruxsat bergan deb izohlanadi. Bu tuzoq. Nazariyani rad etib bölmasa, uning izohlaş kuçi ham şubha ostida qoladi. Karl Popper bunday qadamlarga e'tiroz bildirgan bölardi. Bu masalaga yana qaytaman. Agar neorealizm mintaqani körmasa, nega mintaqaviy xavfsizlik komplekslari nazariyasi ham neorealistik an'anadan çiqqan? Bu paradoks emas, aksinça, qiziq buriliş nuqtasi. Barry Buzan va Ole Wæver 2003-yilda "Regions and Powers" kitobida şunday fikr bildirdi: xavfsizlik tahdidlari uzoq masofalarga qaraganda yaqin masofalarda tezroq tarqaladi, şu sababli qöşni davlatlarning xavfsizligi bir-biriga çambarças boğliq böladi. Bunday boğliqlik tizimini ular mintaqaviy xavfsizlik kompleksi deb atadi. Bu yerda

mintaqa birinçi marta neorealistik tilda jiddiy tahlil birligiga aylanadi. Mintaqani yaratadigan narsa umumiy madaniyat yoki tarix emas, xavfsizlik özaro boğliqligi.

Markaziy Osiyoga bu qöllanganda nima çiqadi? Men Buzan va Wæverning qaraşini şunday tuşundim: ular Markaziy Osiyoni alohida kompleks sifatida körişga moyil, biroq bu kompleks Rossiya, Xitoy va Afğoniston bilan çambarças boğliq va taşqi kuçlar ta'siri ostida. Ular "overlay", ya'ni ustiga qoplaş tuşunçasini ham kiritgan. Buyuk kuçlar mintaqaga şu qadar kuçli kirib borsaki, mahalliy xavfsizlik dinamikasi ularning bosimi ostida yöqolib ketadi. Markaziy Osiyoda Rossiya ta'siri uzoq vaqt şunday qatlam vazifasini bajargan. Bunday yondaşuvning kuçli tomoni bor. Suv, çegara, Farğona vodiysi va Afğoniston bilan boğliq xavflar çindan ham beş davlatni bir-biriga boğlaydi. Amudaryo va Sirdaryo suvlari Qirğiziston va Tojikistondagi gidroenergetika loyihalari, ya'ni Toqtoğul va Roğun, bilan quyi oqimdagi Özbekiston, Turkmaniston va Qozoğistonning dehqonçilik ehtiyojlari örtasida ziddiyat keltirib çiqargan. Bu özaro boğliqlik xavfsizlik nuqtai nazaridan real. Mintaqani aynan şu narsa ajratib turadi, degan fikr kuçli. Biroq bu nazariyaning ham çeklovi bor. U mintaqani boğliqlik bilan belgilaydi, lekin boğliqlik hamkorlikni emas, köpinça ziddiyatni anglatadi. Ya'ni mintaqa mavjud, ammo uning subyektligi yöq. Kompleks içidagi davlatlar bir-biridan ehtiyot böladi, birgalikda harakat qilişdan köra. Bu bizni asosiy savolga yaqinlaştiradi: mavjud böliş va subyekt böliş bir narsa emas. Neorealizm nimani yaxşi körib, nimani körmayotganini tuşuniş uçun uni boşqalar bilan yonma-yon qöyiş kerak. Liberal institutsionalizm Robert Keohane va uning izdoşlari nomi bilan boğliq. Ular davlatlar anarxiya şaroitida ham institutlar orqali hamkorlik qila oladi, deb hisoblaydi. Markaziy Osiyo nuqtai nazaridan bu nazariya mintaqaviy taşkilotlarga e'tibor qaratadi. Biroq nazariya bu yerda qiyin ahvolda. Mintaqa taşkilotlarga töla, lekin ularning köpçiligi qoğozdagi regionalizm bölib qolgan. Roy Allison 2004-yilda yozganidek, Markaziy Osiyo rahbarlari mintaqaviy tuzilmalarni samarali hamkorlik uçun emas, köpinça rejim xavfsizligi, ya'ni öz hokimiyatlarini saqlaş uçun işlatgan. Demak, institutlar bor, ammo ular davlat suverenitetini kuçaytirişga xizmat qiladi, mintaqaviy subyektlikni emas. Şu sababli neorealizm bilan liberalizm örtasidagi farq kutilgançalik katta emas. Konstruktivizm esa boşqa yöldan boradi. Alexander Wendt 1992-yilda "Anarxiya davlatlar yaratgan narsadir" maqolasida tuzilma moddiy kuç bilan emas, ğoyalar va ijtimoiy aloqalar bilan belgilanişini aytdi. Bu nuqtai nazardan Markaziy Osiyo mintaqa böladimi yoki yöqmi, uni taşkil qiladigan odamlarning özini kim deb tasavvur qilişiga boğliq. Boşida keltirgan 1993-yildagi atama özgarişi aynan konstruktivistlar uçun boy material, çunki mintaqa nomi siyosiy konstruksiya. Iver Neumann ham mintaqalar quriladi va ularni qurişda siyosiy elitalar hal qiluvçi rol öynaydi, deb ta'kidlagan.

Bu yondaşuvda köp qiziq narsa bor. Masalan, Turkiston jadidlari XX asr boşida yagona Turkiston ğoyasini ilgari surgan edi. Sovet davri esa 1920-yillardagi milliy-hududiy çegaralaş orqali bu ğoyani siyosiy jihatdan yöqqa çiqardi. Bugungi Markaziy Osiyo özига xosligi şu ikki kuçning, birlaştiriş istagi bilan bölib taşlaş merosining, qoldiği. Neorealizm

bu qatlamni deyarli körmaydi. Konstruktivizm esa köradi, lekin boşqa muammoga duç keladi. Agar öziga xoslik şunçalik muhim bölsa, nega siyosiy qarorlarda qattiq manfaatlar, ya'ni suv, gaz, çegara, uni tez-tez bosib ketadi? Tanqidiy va postkolonial yondaşuvlar esa mintaqani kim, qanday maqsadda aniqlaganini söraydi. Edward Said "Orientalizm" asarida Şarq Ğarb tasavvurida qanday yaratilganini körsatgan edi. Markaziy Osiyo ham uzoq vaqt taşqaridan, avval Britaniya va Rossiya imperiyalari, keyin Sovet markazi, söngra Ğarb ekspertlari tomonidan tavsiflangan mintaqa böldi. Marlene Laruelle va Sébastien Peyrouse 2013-yilda "Globalizing Central Asia" kitobida mintaqani taşqi aktorlar tomonidan global öyin maydoniga aylantiriş jarayonini tahlil qiladi. Bu neorealizmga qarşi emas, balki uni töldiradigan fikr. Buyuk öyin tasviri özi ham ideologik konstruksiya bölişi mumkin va u mahalliy aktorlarni passiv körsatib, ularning aniq tanlovlarini yaşiradi. Amitav Açarya esa mintaqalar buyuk kuçlar tomonidan tepadan emas, mahalliy aktorlar tomonidan pastdan şakllanişini ta'kidlagan. Janubi-Şarqiy Osiyo tajribasi, ya'ni ASEAN, bu fikrni qöllab-quvvatlaydi. Markaziy Osiyoda esa bu jarayon hali boşlanğiç bosqiçda. Şu örinda körib çiqilgan yondaşuvlarni yonma-yon qöyib, ularning aynan nimasi bilan farq qilişini körib çiqsak. Neorealizm uçun mintaqa mustaqil narsa emas, u tuzilmaning hosilasi. Şu sababli Markaziy Osiyo bu nazariyada subyekt emas, köproq obyekt yoki buyuk kuçlar raqobatlaşadigan maydon. Nazariyaning kuçli tomoni şuki, u kuçlar raqobatini juda aniq tuşuntiradi: nega 1990-yillarda vakuum töldirildi, nega 2001-yildan keyin AQŞ bazalari paydo böldi, nega 2005-yildan keyin Özbekiston yönalişni özgartirdi. Zaif tomoni esa mahalliy aktorlarning tanlovi va öziga xoslik masalasini deyarli körmasligi. Buzan va Waeverning nazariyasida mintaqa xavfsizlik jihatidan bir-biriga boğliq davlatlar guruhi sifatida tahlil birligiga aylanadi. Biroq özaro boğliqlik hamkorlikni anglatmaydi. Köp hollarda aynan şu boğliqlik davlatlarni bir-biridan ehtiyot bölişga undaydi. Demak, mintaqa mavjud, lekin hali subyekt emas. Liberal institutsionalizm imkoniyatni töğri köradi, lekin amaldagi yuzakilikni yengil baholaydi. Konstruktivizm moddiy manfaatlarni ba'zan past baholaydi. Tanqidiy yondaşuvlarning kuçi ritorikani foş qilişida, zaifligi esa amaliy başorat kuçining pastligida. Xullas, bu yondaşuvlar bitta mintaqaga qarab, turli narsani köradi: neorealizm kuçni, xavfsizlik komplekslari nazariyasi boğliqlikni, liberalizm institutlarni, konstruktivizm ğoyani, tanqidiy nazariya esa bilimning özidagi hokimiyatni. Aynan şu sababli ularning heç biri yolğiz özi töliq javob bera olmaydi. Endi eng qiziq qismga keldik. Neorealizm Markaziy Osiyoni obyekt deb biladi, degan fikr kitoblarda juda tez-tez uçraydi. Men bunga töliq qöşilmayman, töliq rad ham etmayman.

Avval nazariyaning kuçli tomonini köraylik. Rossiyaning Ukrainaga bosqinidan keyin kutilmagan voqea yuz berdi. Qozoğiston prezidenti Tokayev 2022-yilda Sankt-Peterburg iqtisodiy forumida Donetsk va Luhansk respublikalarini tan olmasligini oçiq aytdi. Markaziy Osiyo davlatlari Moskvaning bu harakatini oçiq qöllab-quvvatlamadi. Şu bilan birga ular Rossiya bilan iqtisodiy aloqalarni ham uzmadi, sanksiyalarni aylanib ötiş yöllarida qatnaşayotgani haqida Ğarb matbuotida yozildi. Neorealist buni xavfni taqsimlaş,

ya’ni hedging deb ataydi. Kiçik davlatlar katta kuçlarning birortasiga töliq boğlanib qolişni xohlamaydi va uçinçi yöllarni oçadi. 2022-yildan beri Markaziy Osiyo "5+1" formatidagi uçraşuvlar markaziga aylandi. Xitoy bilan 2023-yilda Xi’anda, AQŞ bilan Nyu-Yorkda, şuningdek Rossiya, Yaponiya, Janubiy Koreya va Yevropa Ittifoqi bilan alohida sammitlar böldi. Neorealist buni şunday talqin qiladi: kuçlar özgarganda, Rossiya zaiflaşganda va Xitoy kuçayganda, kiçik davlatlar köproq tanlov imkoniyatiga ega böladi, şu sababli köproq hamkor bilan muzokara olib boradi. Şu nuqtada neorealizmning kuçi körinadi, u mintaqaviy faollikni tuzilmaviy özgariş bilan izçil boğlaydi. Qozoğistonda 2022-yil yanvaridagi tartibsizliklardan keyin KXŞT kuçlarining kirib kelişi ham şu mantiqqa mos. Rejim xavfsizligi masalasi turtki bergan, Moskva esa buni imkon sifatida işlatgan. Endi nazariya uçun qiyinroq misolga ötaylik. 2016-yilda Şavkat Mirziyoyev hokimiyat tepasiga kelgaç, Özbekistonning qöşnilar bilan munosabatlari keskin özgardi. Qirğiziston, Tojikiston va Qozoğiston bilan çegara va transport masalalari muzokaralar yöli bilan hal qilina boşladi. 2018-yildan Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining maslahat uçraşuvlari ötkazila boşladi. Rasmiy hujjatlarda bu mintaqaviy hamkorlik deb atalgan. Neorealist bu özgarişni tuşuntirişi mumkin. Rossiya zaiflaşib, Xitoy hali töliq ustun bölmagan, şu orada özaro hamkorlik arzon içki muvozanat beradi. Bunday talqinda mintaqaviy hamkorlik yumşoq muvozanatlaşning, ya’ni soft balancingning boşqa nomi. Menimça, bu talqin qisman töğri, lekin töliq emas. Nega? Çunki Özbekiston 1990-yillarda ham, 2000-yillarda ham taşqi kuçlar orasida lavirlagan, ammo qöşnilar bilan hamkorlikdan qoçgan edi. Bugun esa u hamkorlikka katta e’tibor beryapti. Nazariya Rossiya zaiflaşdi deydi, lekin Rossiya 2008 va 2014-yillar orasida ham töliq kuçli emas edi, şunga qaramay yaqinlaşuv röy bermagan. Demak, tuzilma muhim, ammo yetarli sabab emas. Yana bir omil işlagan: yangi rahbarning içki siyosiy hisob-kitobi, iqtisodiy islohotlar ehtiyoji va qöşni bozorlarga çiqiş istagi. Bu omillar Waltz tilida birlik darajasidagi omillar, ya’ni neorealizm nazariyada ongli ravişda çetga qöygan narsalar.

Neoklassik realizm şu böşliqni töldirişga urinadi. Gideon Rose 1998-yilda tuzilmaviy bosim siyosiy qarorlarga içki filtrlar orqali ötişini ta’kidlagan. Menimça, Markaziy Osiyoni tuşuniş uçun aynan şu aralaş yondaşuv eng foydali. Neorealizm davlatning omon qolişini asosiy maqsad deb biladi. Biroq Markaziy Osiyoda köp hollarda xavf ostida bölgan narsa davlatning mavjudligi emas, hukmron rejimning mavjudligi. Roy Allison buni aniq körsatgan. Qirğizistonda 2005, 2010 va 2020-yillarda röy bergan hokimiyat almaşinuvlari, Qozoğistondagi 2022-yil yanvar voqealari, Andijon 2005 şuni körsatadi. Davlat saqlanib qolgan, rahbarlar esa xavf ostida bölgan. Bu farq muhim, çunki rejim xavfsizligi davlat xavfsizligidan boşqaça mantiqda işlaydi. Masalan, KXŞT mintaqada taşqi bosqinga qarşi emas, içki tartibsizliklarga qarşi taşkilot sifatida köproq xizmat qilgan. Agar şunday bölsa, muvozanatlaş va ergaşiş kabi neorealistik tuşunçalar mahalliy siyosatçilarning niyatini noaniq tasvirlaydi. Cooley ham mahalliy elitalarning katta davlatlar bilan munosabatlarda öz qoidalarini örnatişini, ba’zan esa katta davlatlarni öz maqsadlari uçun işlatişini yozgan. Bu holda kim kimni öynatayotgani aniq emas.

Endi asosiy masalaga qaytaman: mintaqa subyektmi? Menimça, bu savolga ha yoki yöq deb javob beriş notöğri. Subyektlik daraja masalasi. Men uç bosqiçli sxema taklif qilaman. Buni qat'iy nazariya deb emas, işçi gipoteza deb öqing. Birinçi bosqiç taxminan 1991-yildan 2000-yilgaça davom etgan, men uni obyekt bosqiçi deb atayman. Mintaqa taşqi kuçlar tomonidan töldiriladigan vakuum edi. Davlatlar öz mustaqilligini mustahkamlaş bilan band bölgan, mintaqaviy kelişuvlar ham köpinça taşqi taşabbusga boğliq edi. Neorealizm bu bosqiçni juda yaxşi tuşuntiradi. Ikkinçi bosqiç taxminan 2001 yildan 2015 yilgaça, men uni maydon bosqiçi deyman. Mintaqa buyuk kuçlar raqobatlaşadigan joyga aylangan: AQŞ bazalari, ŞT, KXŞT, Xitoyning iqtisodiy kirib kelişi. Davlatlar bu raqobatdan foyda körişga harakat qilgan, ammo kollektiv ovoz bölmagan. Bu yerda ham neorealizm kuçli, u mahalliy aktorlarning lavirlaş xatti-harakatlarini tuşuntiradi. Uçinçi bosqiç taxminan 2016 yildan hozirgaça, men uni yarim-subyekt bosqiçi deb atayman. Mintaqa davlatlari ba'zi masalalarda, ya'ni transport yölaklari, suv va energetika, savdo va çegara delimitatsiyasida, birgalikda harakat qilişga urinmoqda va taşqi hamkorlar bilan "5+1" formatida muzokara olib bormoqda. Lekin bu kollektiv harakat mustahkam emas. Qirğiziston va Tojikiston çegarasidagi 2022-yil sentabr töqnaşuvi bunga misol. Keyinçalik, 2025-yil mart oyida ikki davlat çegara böyiça şartnoma imzolagani istiqbolli belgi, ammo qöşimça kuzatuv kerak. Özbekiston va Qirğiziston örtasidagi çegara kelişuvi ham şu jarayonning bir tomoni: yutuq va munozara birga.

Yarim sözini men ataylab işlataman. Mintaqa töliq subyekt böla olmaydi, çunki uning umumiy qarorlarni bajaruvçi mexanizmi yöq, ortga qaytiş xavfi katta va har bir a'zo taşqi kuçlar bilan ikki tomonlama aloqalarni birinçi öringa qöyadi. Biroq u şunçaki obyekt ham emas. U ovoz sifatida taşqi muzokaralarda qatnaşa boşlagan. Bu sxema neorealizm uçun ham qiziq. Birinçi ikki bosqiçni u deyarli mukammal tuşuntiradi. Uçinçisini esa faqat qisman. Çunki uçinçi bosqiçda tuzilma ruxsat beruvçi rol öynaydi: Rossiyaning zaiflaşişi va Xitoy bilan AQŞning global raqobati kiçik davlatlarga imkon yaratgan, ammo bu imkondan qanday foydalanilişi neorealizmdan taşqaridagi omillarga boğliq, ya'ni rahbarlarning qarori, içki siyosat, şaxsiy munosabatlar va qöşnilar bilan özaro işonçga. Şubhali öquvçi şunday desa, men uni tuşunaman. Maslahat uçraşuvlari, deklaratsiyalar, bayonotlar, bularning birortasi majburiyat emas, haqiqiy kuç Moskva va Pekindagi qarorlarda. Bu fikr yengil emas. Çindan ham, Markaziy Osiyoning aksar infratuzilma loyihalari, ya'ni quvurlar, temir yöllar va "Bir makon, bir yöl" doirasidagi loyihalar, taşqi moliyalaştirişga boğliq. Mintaqaviy savdo uluşi esa hanuz past. Bunga javobim şunday: ritorika ham siyosiy haqiqat. Agar davlatlar özlarini mintaqa deb atasa va taşqi hamkorlarga şu nom bilan murojaat qilsa, bu taşqi aktorlarni ham şu formatga moslaşişga majbur qiladi. Xitoy yoki AQŞ "C5+1" formatida uçraşuv taklif qilar ekan, ular mintaqani yagona hamkor sifatida tan olmoqda, içki bölinişlar saqlansa ham. Konstruktivistlar aynan şu jarayonga, ya'ni tan oliş orqali şakllanayotgan öziga xoslikka e'tibor beradi. Bu yerda neorealizm va konstruktivizm raqib emas, bir hodisaning ikki tomonini yoritadi. Birinçisi imkoniyat şartini, ikkinçisi

uning ijtimoiy mazmunini. Mendan qaysi nazariya Markaziy Osiyo uçun eng yaxşi deb söraşsa, javob berişga qiynalaman. Lekin bir narsani işonç bilan aytaman: neorealizmsiz mintaqa siyosatini tuşuniş mumkin emas. Tuzilmaviy bosimni körmaslik, Rossiya, Xitoy va AQŞ manfaatlarini hisobga olmaslik sodda va xavfli bölardi. Şu bilan birga, faqat neorealizm bilan qoliş ham notöğri, çunki u mintaqa içida nima bölayotganini, ya'ni nega ba'zi davlatlar bir davrda hamkorlikka, boşqa davrda ziddiyatga moyil bölişini yaxşi tuşuntira olmaydi. Nazariyalar orasidagi bahs köpinça kim töğri degan savol bilan ötadi. Mening kuzatişimça, savol boşqaça qöyilişi kerak: har bir nazariya qaysi savolga yaxşi javob beradi? Neorealizm mintaqa nega bunday xulq körsatayotganiga kuçli javob beradi. Konstruktivizm mintaqa nima ekanini va kim uni şunday deb atayotganini yaxşi körsatadi. Liberal institutsionalizm hamkorlik qanday mustahkam bölişini yoritadi. Biz esa bu uç masalaning uçovi bilan ham yuzma-yuz turibmiz.

Xulosa qilib aytsam, boşida eslagan voqeaga, ya'ni 1993-yilda bir uçraşuvda mintaqa nomi özgarganiga, endi boşqa köz bilan qarasam böladi. Bu özига xoslik sun'iy degani emas, balki özига xoslik doim kimdir tomonidan, nimadir uçun quriladi, degani. Neorealizm Markaziy Osiyoni asosan kuç va tuzilma orqali tuşunadi. U mintaqani subyekt deb emas, tuzilma bosimi ostida öz yölini topişga uringan davlatlar majmuasi sifatida köradi. Bu qaraş notöğri emas, ayniqsa 1991 va 2015-yillar oraliği uçun işonarli. Biroq 2016-yildan keyingi voqealar, ya'ni mahalliy aktorlarning köproq taşabbus körsatişi, "C5+1" formatlarining köpayişi, çegara va suv masalalaridagi yangi kelişuvlar nazariyaga yangi savollar qöydi. Mening javobim şuki, neorealizm imkoniyat şaroitini yaxşi izohlaydi, ammo undan qanday foydalanilişini izohlaş uçun neoklassik realizm, konstruktivizm va içki siyosat tahlili kerak.

Yarim-subyektlik, bu mening taklif qilgan atamam, hali nisbatan mört holat. Rossiyaning yana kuçayişi, Xitoy bilan munosabatlarning özgarişi, Afğonistondagi vaziyat yoki suv tanqisligining keskinlaşuvi uni osongina orqaga qaytarişi mumkin. Lekin şunisi ham borki, mintaqa özига xoslik tuşunçasi bilan birinçi marta taşqi kuçlar emas, özi muomala qila boşladi va men uçun eng qiziq savol şu: agar mintaqaviy özига xoslik asosan taşqi bosim ostida şakllansa, bosim kamayganda u saqlanib qoladimi? Boşqaça aytganda, Markaziy Osiyo "bizni bir qilgan narsa qörquv edi" deb ortga qaytadimi yoki "bizni bir qilgan narsa manfaat va işonç" deb oldinga yuradimi? Bu savolga javobni nazariyalar emas, kelgusi ön yillik amaliyot beradi. Biz esa bu javobni kuzatuvçi sifatida emas, uning bir qismi sifatida kutamiz.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Nazariy asarlar

1. Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, MA: Wesley.
2. Mearşeimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton.

3. Walt, S. M. (1985). Alliance formation and the balance of world power. *International Security*, 9(4), 3- 43.
4. Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.
5. Wendt, A. (1992). Anarçy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391- 425.
6. Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Rose, G. (1998). Neoclassical realism and theories of foreign policy. *World Politics*, 51(1), 144 -172.
8. Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Açarya, A. (2001). *Constructing a Security Community in Southeast Asia*. London: Routledge.
10. Neumann, I. B. (1994). A region-building approaç to Northern Europe. *Review of International Studies*, 20(1), 53-74.

Markaziy Osiyo böyiça tadqiqotlar

1. Allison, R. (2004). Regionalism, regional structures and security, 463-483.
2. Cooley, A. (2012). *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*. Oxford: Oxford University Press.
3. Laruelle, M., & Peyrouse, S. (2013). *Globalizing Central Asia: Geopolitics and the Çallenges of Economic Development*. Armonk, NY: M. E. Şarpe.
4. Collins, K. (2006). *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Lewis, D. (2012). *The Temptations of Tyranny in Central Asia*. Ithaca: Cornell University Press.
6. Gleason, G. (2003). *The Central Asian States: Discovering Independence*. Boulder, CO: Westview Press.

Tarixiy, falsafiy va tanqidiy manbalar

1. Mackinder, H. J. (1904). The geographical pivot of history.
2. Said, E. W. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
3. Popper, K. R. (1963). *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge.
4. Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1977). *Power and Interdependence*. Boston: Little, Brown.